

ارائه چارچوبی برای تبیین شاخص‌های مدیران براساس معیارهای

اسلامی با روش سنتزپژوهی

جواد آقامحمدی*

چکیده

هدف از این پژوهش شناسایی مؤلفه‌ها و روش‌های به کار رفته در پژوهش‌های مدیریت اسلامی در جهت گزینش مدیران سازمان‌ها براساس معیارهای اسلامی موجود در پژوهش‌ها و به روش سنتزپژوهی بود. رویکرد روش‌شناختی در این پژوهش کیفی با استفاده از راهبرد سنتزپژوهی و روش تحلیل محتوا بود. با رجوع به پایگاه‌های معتبر داده‌ها و اطلاعات تعداد ۱۵۷ مقاله در فاصله سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۶ در زمینه مدیریت اسلامی یافت شد که تعداد زیادی از آنها غیرمرتبط با اهداف پژوهش حاضر و از سوی نویسندگان غیردانشگاهی منتشر شده بودند و از بین آنها تعداد ۴۳ مقاله به‌عنوان نمونه و به صورت هدفمند انتخاب گردید. یافته‌های پژوهش نشان داد که مهم‌ترین شاخص‌های شناسایی شده در حوزه پژوهش‌های مدیریت اسلامی عبارت بودند از: اخلاق‌مداری، دینداری و خدامحوری، عدالت‌طلبی، نرم‌خویی و رفتار نیکو، سعه صدر، تقوی، تدبیر و اندیشه‌ورزی، صداقت، تواضع و فروتنی، شجاعت، ساده‌زیستی، تخصص‌گرایی، امانتداری، بخشش، مشورت و همفکری، قانون‌گرایی، شایسته‌سالاری. از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان به روش تحقیق کیفی به‌عنوان روش غالب در پژوهش‌های مدیریت اسلامی اشاره کرد. از ۴۳ مقاله بررسی شده تعداد ۱۵ مقاله به صورت فردی و ۲۸ مقاله به صورت گروهی منتشر شده و در این بین مردان بیشترین مشارکت را در این پژوهش‌ها برعهده داشته‌اند. بیشترین منابع مورد استفاده در پژوهش‌های مدیریت اسلامی مربوط به قرآن کریم و نهج‌البلاغه بوده است.

واژگان کلیدی: سنتزپژوهی، مدیریت، مدیریت اسلامی، شاخص‌های مدیریت اسلامی.

* دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی (ع)، تهران، ایران، آموزش و پرورش کردستان
Javad_am_59@yahoo.com

مقدمه

از آنجا که انسان طبعاً موجودی اجتماعی است و رفتارهای اجتماعی او منبعث از طبیعت و فطرت او است، بخش مهمی از سعادت انسان در گرو تحقق نیازهای اجتماعی و فطری اوست. یکی از ارکان زندگی اجتماعی، مدیریت است که تحقق اهداف فردی، گروهی و سازمانی را روشن می‌کند. به خاطر برقراری هر چه مطلوب‌تر این رفتارهای اجتماعی ایده‌آل و پایمال نشدن حقوق، تعیین وظایف، معرفی حدود و رعایت حقوق ضرورت دارد که حق از باطل و راستی از کژی مشخص گردد. تفاوت عالم انسانیت با عالم حیوانیت ضرورت مدیریت در زندگی اجتماعی انسان را بیشتر روشن می‌کند. مطالعه تاریخ و تتبع در زندگی بشر نیز ضرورت مدیریت را اثبات می‌کند؛ زیرا از آغاز تا به امروز در هر کجا که چند نفر انسان گرد یکدیگر جمع شده‌اند، نیاز به مدیریت در رأس امورشان قرار گرفته است (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۱۰). خداوند متعال در سوره اسراء می‌فرماید: روزی که همه مردمان را با رهبرانشان می‌خوانیم (سوره مبارکه اسراء، ۷۱) یعنی هر کسی با پیشوای خودش که عملاً الگو و الهام‌بخش او بوده است، محشور می‌گردد. حضرت علی (علیه السلام) در خصوص ضرورت مدیریت چنین می‌فرماید: آری درست است، فرمانی جز فرمان خدا نیست، ولی اینها می‌گویند زمامداری جز برای خدا نیست، در حالی که مردم به زمامداری نیک یا بد نیازمندند، تا مؤمنان در سایه حکومت به کار مشغول شوند (سیدرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۴۰). از این فرمایش حضرت (علیه السلام) به خوبی می‌توان به ضرورت و اهمیت مدیریت پی برد و این ضرورت در دنیای کنونی غیرقابل انکار است. ضرورت وجود مدیریت از بدیهیات اولیه عقلی است؛ زیرا حرکت جامعه به سوی تکامل و پیشرفت جز با مدیریت صحیح و اصولی امکان‌پذیر نیست (نجاری، ۱۳۹۶، ص ۱۸۶).

اثرات مثبت و سازنده مدیریت در تمام جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی نمود عینی می‌یابد و تبلور ویژه‌ای دارد. در این خصوص تحقیقات متعددی صورت گرفته است. بررسی‌هایی که در سال‌های اخیر درباره مسائل مختلف به عمل آمده بیانگر این واقعیت تلخ است که درصد بالایی از موفقیت‌آمیز نبودن برنامه‌ها و شکست‌های متوالی در نبود مدیران شایسته و ناآشنایی آنان با اصول مدیریت ریشه دارد (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۱۰). در متون اسلامی، به ویژگی‌های مهم مدیران بسیار توجه شده است. برای مثال، در مورد گزینش طالوت به‌عنوان فرمانده، به اهمیت صلاحیت علمی مدیران توجه شده است (حاجیان و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۴۴). به اعتقاد نویسندگان، نقش معیارهای اسلامی در انتخاب مدیران در موفقیت کارکنان و مدیران بسیار برجسته است و بر همین اساس تلاش شده است تا از رهگذر پژوهش‌های میدانی در حوزه مدیریت اسلامی به چارچوب مطلوبی جهت معرفی مهم‌ترین شاخص‌ها و روش‌های پرکاربرد در حوزه پژوهش‌های مدیریت اسلامی پرداخته شود.

پژوهش‌ها در زمینه شاخص‌های مدیریت اسلامی نسبتاً مطلوب است؛ اما آنچه نویسنده مطلب را بر آن داشت تا در این زمینه دست به قلم شود، این است که هر کدام از پژوهش‌ها به تعدادی از شاخص‌ها و مؤلفه‌های کلیدی مدیریت اسلامی در انتخاب مدیران اشاره کرده‌اند برای مثال می‌توان به پژوهش‌های تدبیری (۱۳۸۸)، گرگانی (۱۳۹۰)، گنجعلی و همکاران (۱۳۹۲)، آقامحمدی (۱۳۹۵)، قربان‌نژاد و عیسی‌خوانی (۱۳۹۵) و ده‌ها پژوهش دیگر اشاره کرد. پژوهش حاضر به گمان نگارنده توانسته است تا حدودی این کاستی را برطرف و یا کاهش دهد. ضمناً در کمتر پژوهشی به ابزارها و روش‌های مورد استفاده پژوهشگران در این حوزه اشاره شده است. با عنایت به آنچه بیان گردید این پژوهش درصدد است تا مهم‌ترین شاخص‌ها و روش‌های مورد استفاده در پژوهش‌های مدیریت اسلامی را در دو دهه اخیر که از سوی پژوهشگران دانشگاهی و پژوهش‌هایی که در مجلات و نشریات دارای اعتبار به چاپ رسیده است را با روش سنتز پژوهشی مورد واکاوی قرار دهد. برای رسیدن به این هدف مهم پرسش‌های ذیل مطرح و درصدد پاسخگویی بر آنها خواهیم بود:

— مهم‌ترین شاخص‌های مدیریت اسلامی برای انتخاب مدیران در پست‌های مدیریتی در پژوهش‌ها کدامند؟

— پرکاربردترین روش‌های به کار رفته در پژوهش‌های مدیریت اسلامی کدامند؟

تبیین مفاهیم و واژه‌ها

تعریف مدیریت: مدیریت عبارت است از: فرایند تأمین و هماهنگی منابع (انسانی و مادی) برای تولید کالا و ارائه خدمات مورد نیاز جامعه (پرینگل،^۱ ۱۹۹۵، ص ۳). مدیریت، فراگرد برنامه‌ریزی، سازماندهی، تصمیم‌گیری هدایت و کنترل برای استفاده بهینه از منابع در جهت رسیدن به اهداف سازمانی می‌باشد (گریفین،^۲ ۱۹۹۶، ص ۵). رایبیز و جاج،^۳ مدیریت را فرایند برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل در جهت رسیدن به هدف‌های سازمانی تعریف کرده‌اند (رایبیز و جاج، ۲۰۰۹، ص ۲۰). مدیریت، فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و براساس نظام ارزشی مورد قبول، صورت می‌گیرد (رضائیان، ۱۳۹۵، ص ۷). مدیریت عبارت است از: فرایند هدایت، هماهنگی و تأثیرگذاری کارهای مدیریتی در سازمان برای به دست آوردن هدف مورد انتظار سازمان (کارلیس،^۴ ۱۹۹۰، ص ۱۰). با همه این اوصاف، از تعاریف مختلفی که ارائه گردید می‌توان به چند خصیصه اشاره کرد: مدیریت فرایند است، یعنی امری مداوم

1. Pringle

2. Griffin

3. Robbins & Judge

4. Carlise

و پیوسته است، هماهنگی میان منابع (انسانی و مالی و مادی) از دیگر ویژگی مهم مدیریت است و در نهایت رسیدن به هدف‌های سازمانی خصوصیت مهم و با ارزش مدیریت تلقی می‌شود که در همه تعاریف مدیریتی به آن اشاره شده است.

مدیریت اسلامی: مدیریت اسلامی عبارت است از مدیریتی که براساس نظریه‌پردازی و تولید علم از سوی دانشمندان مسلمان که با تکیه بر مبانی اسلامی و مفروضات بنیادین آن با روش‌های مختلف اعم از تجربی و عقلی به منظور ایجاد یا بهبود رفتارها، روش‌ها، فنون، ابزار، ساختارها و الگوها برای رفع مسائل و مشکلات و تأمین نیازهای مادی و معنوی و رشد و اعتلای جامعه اسلامی، شکل می‌گیرد (نجاری، ۱۳۹۶، ص ۲۲). مدیریت اسلامی ماهیتی مکتبی، ارزشی و اخلاقی دارد و مبتنی است بر وحی، قرآن، سنت، عقل و اجماع. از نگاه شهید مطهری رحمته‌الله، مدیریت مترادف رشد و تدبیر و عبارت است از: لیاقت و شایستگی برای نگهداری و بهره‌برداری از امکانات از طریق بسیج کردن، سازمان و سامان دادن و کنترل نیروهای انسانی (بهارستان، ۱۳۸۳، ص ۱۸).

عسگریان (۱۳۷۰) در تعریف مدیریت اسلامی می‌گوید: شیوه به‌کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، برگرفته از آموزه‌های اسلامی برای نیل به اهداف متأثر از نظام ارزشی اسلام (عسگریان، ۱۳۷۰، ص ۵۲). مدیریت در اسلام در وهله اول از اعتقادات و ایدئولوژی انسان سرچشمه می‌گیرد. روش‌ها و شیوه‌های خاص مدیریت در اسلام همه بر پایه جهان‌بینی خاص اسلام است. مدیریت در اسلام برای رسیدن به حق و معشوق است. مدیریت در اسلام برای رضای خداست و بس (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۳۶). منظور از مدیریت اسلامی آن است که در عمل و اجرا و هدف، عدالت اجتماعی را مدنظر قرار دهد و مقصود نهایی آن، کسب رضایت خداوند باشد و خدمت به خلق را نوعی عبادت بداند و زندگی و معیشت افراد در همین راستا تأمین شود (ابراهیمی، ۱۳۷۹، ص ۲۸). با این اوصاف و احوال می‌توان گفت؛ مدیریت اسلامی منبعث از آموزه‌های دینی و اسلامی، عقل و اجماع است و هدف آن اعتلای فرهنگ اصیل ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و تأمین قسط و عدل و زدودن ظلم و استکبارستیزی است.

روش‌شناسی پژوهش

سنتز پژوهی که گاهی معادل فراتحلیل کیفی به‌کار می‌رود، ترکیب مشخص‌های خاص مجموعه ادبیات تحقیق است. هدف سنتز پژوهی این است که تحقیقات تجربی را به منظور خلق تعمیم‌ها، ترکیب کند. تعمیم‌هایی که در آن، حد و مرزهای تعمیم نیز مشخص می‌شود (کوپر و هلدگز، ۲۰۰۹ به نقل از عبدلی و محمدحسینی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۰). به عبارتی سنتز پژوهی عملیاتی کردن این اصل است که علم، قابلیت تجمیع یا تراکم نظام‌مند دانش‌های تولید شده پیشین را دارد.

سنتز پژوهی به‌طور کلی در دو دسته کیفی (واژگانی) و کمی (عددی) قرار دارد (طلایی و بزرگ، ۱۳۹۴). آنچه که در این پژوهش مدنظر است ارائه نمونه‌ای از سنتز پژوهی نظام‌مند یافته‌های پژوهش‌های داخلی و خارجی در حوزه مدیریت اسلامی به صورت کمی، کیفی و ترکیبی است. مراحل انجام سنتز پژوهی پژوهش حاضر مبتنی بر سه مرحله به شرح ذیل است:

مرحله اول تعیین جغرافیای پژوهش و تعیین پژوهش‌هایی که مقرر است از یافته‌های آنان استفاده گردد. به عبارتی در این مرحله اسنادی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که در مجلات علمی معتبر مورد داوری قرار گرفته و مرتبط با سؤالات پژوهش باشند. از جستجوی اولیه تعداد ۱۵۷ مقاله در حوزه مدیریت اسلامی از پایگاه‌های مختلف اطلاعات از جمله مگ ایران،^۱ پرتال جامع علوم انسانی،^۲ پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی،^۳ دانشنامه موضوعی قرآن^۴ با کلیدواژه‌های "مدیریت اسلامی"، "سازمان‌های اسلامی"، "سازمان‌های فضیلت‌محور و جهادی" به دست آمد. مرحله دوم نقد و بررسی نظام‌مند مدارک و اسناد انتخابی بود. در این مرحله چکیده اسناد و مدارک مورد بررسی قرار گرفت و تعداد ۴۳ مقاله مرتبط به صورت هدفمند انتخاب گردید. دلیل انتخاب مقالات هدفمند این است که پژوهشگر مقالاتی را انتخاب می‌کند که کاملاً با نوع هدف و سؤالات پژوهش مرتبط باشند. مرحله سوم خلق چیزی جدید از عناصر جدا از هم است. در این مرحله بخش یافته‌ها، روش‌ها و ابزارهای پژوهش به صورت یک‌جا مورد بازخوانی و بررسی قرار گرفت که نتایج آن در ادامه از نظر خواهد گذشت.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: یافته‌های توصیفی پژوهش حاضر در یک نگاه

متغیر	فراوانی
تعداد کل مقالات یافت شده	۱۵۷
تعداد مقالات انتخابی	۴۳
نحوه انتخاب مقالات	هدفمند
تعداد مقالات منتشر شده فردی	۱۵
تعداد مقالات منتشر شده گروهی	۲۸
تعداد کل نویسندگان برحسب جنسیت	مرد: (۶۲) زن: (۱۱)
تعداد کل منابع مورد استفاده در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	۱۷۱۳
تعداد منابع فارسی در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	۱۴۸۷
تعداد منابع لاتین در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	۲۲۶

1. www.magiran.com

2. www.ensani.ir

3. www.sid.ir

4. www.maarefquran.org

متغیر	فراوانی
میانگین تعداد منابع موجود در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	۳۸/۹۳
تعداد شاخص‌های موجود در ۴۳ تحقیق	۳۹۲
میانگین تعداد شاخص‌های موجود در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	۹/۱۱
مهم‌ترین شاخص مورد تأکید در پژوهش‌های ۴۳ گانه	اخلاق‌مداری
بیشترین منابع مورد بررسی در ۴۳ تحقیق مورد بررسی	قرآن کریم
مهم‌ترین رویکرد مورد استفاده در پژوهش‌های ۴۳ گانه	کیفی

سؤال ۱. مهم‌ترین شاخص‌های شناسایی شده در پژوهش‌های مدیریت اسلامی کدامند؟
برای پاسخ به این پرسش تعداد ۴۳ مقاله به صورت هدفمند و در طی دو دهه اخیر مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول شماره ۱ و ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲: مهم‌ترین شاخص‌های مدیریت اسلامی براساس رویکرد و ابزار پژوهش

پژوهشگر (ان)	رویکرد روش‌شناختی	شاخص‌های مورد تأکید در پژوهش‌های مدیریت اسلامی
میرحسینی (۱۳۸۰)	کیفی: تحلیل محتوا	حاکمیت بر محور توحید و یگانه‌پرستی، عدالت‌محوری، اندیشه‌ورزی، تواضع و فروتنی، توجه به آرای جمعی، استبدادستیزی، توجه به شایسته‌سالاری.
بهارستان (۱۳۸۳)	کیفی: تحلیل محتوا	عدالت اجتماعی، توجه به تربیت معنوی، ایجاد فرصت رشد و شکوفایی افراد، هدایت و حمایت افراد.
اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷)	کمی: پرسشنامه محقق ساخته	تفکر جهادی، آسان‌گیری، خطرپذیری، نوآوری و خلاقیت، آینده‌نگری، مشارکت در تصمیم‌گیری، صداقت، تواضع و فروتنی، پابندی به اخلاقیات، رازداری، رفتار نیکو.
تدبیری (۱۳۸۸)	کیفی: تحلیل محتوا	نرم‌خویی و مهربانی، تواضع و فروتنی، گشاده‌رویی، رفتارگرایی جمعی، خویش‌داری، سعه صدر، عدالت‌طلبی، بخشش، شایسته‌سالاری.
چاوشی (۱۳۸۸)	کیفی: تحلیل محتوا	تعهد به اسلام و اخلاق اسلامی، ساده‌زیستی، اخلاص، وفای به عهد، حسن خلق، صداقت، بینش و آگاهی سیاسی و علمی.
موسی‌زاده و عدلی (۱۳۸۸)	کیفی: تحلیل محتوا	ایمان، اعتقاد به آخرت و روز حساب، اندیشناکی در باب مرگ، عدم تعلق به دنیا، یاد خدا و استعانت و بندگی او را نمودن، حسن سابقه، پاکی و صلاحیت خانوادگی، عبرت از پیشینیان.
ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)	کیفی: تحلیل محتوا	ایمان به خداوند متعال، تقوی، وفای به عهد، صداقت، اعتدال داشتن، ساده‌زیستی، عفو و گذشت، سعی و تلاش، اخلاق پسندیده، دلسوزی و مهربانی، عدالت و دادگستری، وابستگی به خاندان شایسته و صالح، تخصص، داشتن تجربه لازم و توانایی اداره امور.
عترت دوست (۱۳۸۹)	کیفی: تحلیل محتوا	قرب الهی، تدبیر نیکو، دوراندیشی، نظم، چاره‌اندیشی و تفکر.
حیدری (۱۳۸۹)	کیفی: تحلیل محتوا	رحمت و محبت به مردم، سعه صدر و دربادلی، خدمتگزاری، توکل به خدا.
گرگانی (۱۳۹۰)	کیفی: تحلیل محتوا	داشتن نظم در طبقه‌بندی کردن اطلاعات و داده‌ها، شفاف‌سازی دستورات، داشتن هدف و برنامه، پاسخگویی، انتقادپذیری، شایسته‌سالاری، توانمندی در مأموریت و رسالت، ایجاد فضای رقابتی سالم میان همکاران و تکریم ارباب رجوع.

پژوهشگر (ان)	رویکرد روش شناختی	شاخص‌های مورد تأکید در پژوهش‌های مدیریت اسلامی
علیمردانی (۱۳۹۰)	کیفی: تحلیل محتوا	نظارت الهی، تقوی، ایجاد انگیزه در کارکنان، مشورت، رفق و مدارا با زیردستان، روحیه صلح و دوستی، تواضع علمی، فروتنی.
مشرف جوادی و ابوطالبی (۱۳۹۰)	کیفی: تحلیل محتوا	عدالت فراگیر، ارزشیابی دقیق کارها، پرهیز از حق خوری، توجه به مستضعفان، دوری از بداخلاقی.
اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱)	کیفی: تحلیل محتوا	حسن خلق، تواضع، رسیدگی به امور، نرمی و مدارا، دوستی با مردم، ساده‌زیستی، در دسترس بودن، احترام به آرا، اجتناب از اجحاف به مردم، بخشش اشتباهات، رفتار نیکو، توجه به زیردستان، بردباری و صبر.
نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)	کمی: پرسشنامه محقق ساخته	ایمان به هدف، علم، امانتداری، صداقت و راستی، حسن سابقه، سعه صدر، شجاعت، عدالت، پایبند بودن به اصول و ضوابط، دلسوزی و عشق به کار.
رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲)	کیفی: تحلیل محتوا	شایسته‌سالاری، وفای به عهد، ساده‌زیستی، دوری از زودباوری، پرهیز از خیال‌پردازی، مجالست با علما، اندیشه‌ورزی، برخورد صادقانه در ارتباطات، وجود روابط محبت‌آمیز، عفو و بخشش، پرهیز از قدرت‌طلبی، تدبیر و کفایت در رهبری، بصیرت و تقوای سیاسی، وظیفه‌مداری، عدالت‌طلبی، رعایت اصول اخلاقی، انعطاف‌پذیری.
قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲)	ترکیبی: تحلیل محتوا و دلفی خبرگان	تقوی‌مداری، امانتداری، عدالت‌ورزی و انصاف، رفتار اخلاق‌مدار، تصمیم‌گیری.
حاجیان و همکاران (۱۳۹۲)	کمی: پرسشنامه محقق ساخته	گذشت از خطا، توجه به زیردستان، انگیزه‌آفرینی، سعه صدر، توجه به نظرات، شجاعت و عاقبت‌اندیشی.
گنجعلی و همکاران (۱۳۹۲)	کیفی: تحلیل محتوا	تخصص، تعهد و مهارت.
فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)	پرسشنامه محقق ساخته	سعه صدر، عطوفت و مهربانی، تواضع، تمایل به رشد علمی، برخورداری از کمالات و اخلاقی، آراستگی ظاهری، صدق در گفتار و عمل، مشورت و همفکری، شهامت و شجاعت، شناخت عمیق از دین، بصیرت و آگاهی، صبور، خلاق و نوآور.
رفیعی و همکاران (۱۳۹۲)	کیفی: تحلیل محتوا	نگاه خیرخواهانه و خوش‌بینانه، اخلاق‌مداری، توجه به حق، تدوین سند اخلاقی در سازمان، تهذیب نفس، وظیفه‌گرایی.
آقامحمدی (۱۳۹۳)	پرسشنامه محقق ساخته	ایمان به قادر مطلق، سعه صدر، محبت رحیمانه، عدالت‌محوری، ظلم‌ستیزی، حسن شهرت، تخصص.
معینی و همکاران (۱۳۹۴)	کیفی: تحلیل محتوا	انصاف و داد، آشنایی با اصول دینی، تذکر لغزش‌ها در نهان، صبر و تأمل در تصمیم‌گیری و توزیع مناسب مسئولیت‌ها.
دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۴)	کیفی: مصاحبه نیمه‌ساختاریافته	تقوا، حکمت، ایثار، شجاعت، اخلاص، مجاهدت مستمر، انعطاف‌پذیری.
نورمحمدی و نیک‌معین (۱۳۹۴)	کیفی: تحلیل محتوا	عدالت، علم و آگاهی، حسن تدبیر، قاطعیت، رفق و مدارا، شرح صدر، نشاط و شادابی، قانونمندی، داشتن روحیه مشورت و رایزنی، سخنوری و قدرت تفهیم، داشتن قدرت جاذبه و دافعه، اعتدال و میانه‌روی.
چابکی و همکاران (۱۳۹۴)	کیفی: تحلیل محتوا	شرح صدر، اتکال به قدرتی بی‌پایان، بهره‌گیری از بیان روان در تبلیغ دین، تأکید بر مدیریت مشارکتی، درایت و بصیرت، بیان ارشادی-اقناعی و انعطاف‌پذیری.
علیاناسب (۱۳۹۴)	کیفی: تحلیل محتوا	توجه به ویژگی‌های روان‌شناختی مخاطبان، تعامل مستقیم با مردم، دانش‌افزایی و آگاهی‌بخشی به مردم، بازسازی روانی جامعه پس از بحران، استفاده از ظرفیت گروه‌های مرجع، توجه به مسائل اعتقادی و نظام ارزشی جامعه.

پژوهشگر (ان)	رویکرد روش شناختی	شاخص‌های مورد تأکید در پژوهش‌های مدیریت اسلامی
قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۵)	ترکیبی: تحلیل محتوا و مصاحبه	تقوآمداری، امانتداری، عدالت‌ورزی و انصاف.
عرب اسدی و احمدی (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	نهی از دنیاطلبی، حساسیت نسبت به بیت‌المال، آخرت‌گرایی، مدارا با مردم، تکریم مردم، دین‌مداری، نظارت دقیق، صبر و استقامت، مشورت، عبادت، ساده‌زیستی، ایمان به غیب، عبرت‌گرایی، امر به معروف و نهی از منکر.
آقامحمدی (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	ایمان به قادر مطلق، داشتن تربیت اخلاقی و ایمانی، سعه صدر، مسئولیت‌پذیری، اهتمام به ارشاد در مسیر سعادت، محبت رحیمانه، قانونمندی، پرهیز از خودمحوری، پرهیز از قانون‌گریزی، عدالت‌محوری، حسن شهرت، داشتن بصیرت و دوراندیشی، تخصص، اعتدال و میانه‌روی.
عزیزآبادی و همکاران (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	توجه به دنیا و آخرت، شناخت صفات الهی، هدایت انسان‌ها، رشد فضائل اخلاقی، مسئولیت‌پذیری.
باقری کنی و محمدی (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	صالح بودن، مسئولیت‌پذیری، نداشتن سوءظن نسبت به دیگران، بخشش، تواضع، اعتدال و میانه‌روی، مشکل‌گشایی، رازداری و محبت‌ورزی.
قاسمی و سربریناه (۱۳۹۵)	ترکیبی: تحلیل محتوا و پرسشنامه محقق ساخته	ویژگی‌ها و استعدادهای شخصی، حسن معاشرت، اطاعت و بندگی، علم، تجربه و صبر.
حجازی‌فر (۱۳۹۵)	کیفی: فراروش	اخلاق‌گرا، اصول‌گرا، تخصص‌گرا، وظیفه‌گرا، الگوگرا، مبانی‌گرا، منبع‌گرا، فقهی‌گرا و حاکمیت‌گرا.
احمدی و همکاران (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	تکریم مردم، دین‌مداری، اعتماد به نفس، نظارت دقیق، مشورت، عبادت، ساده‌زیستی، آموزش و توانمندسازی، شایسته‌سالاری، نظم و تدبیر و امر به معروف و نهی از منکر.
رحمتی و همکاران (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	ظلم‌ستیزی، خدامحوری، اخلاق‌مداری، احکام‌محوری، عقل‌گرایی، تکلیف‌محوری و بصیرت‌محوری.
لطیفی و همکاران (۱۳۹۵)	کیفی: تحلیل محتوا	تقوای الهی، مقابله با منکرات، شجاع بودن، نهراسیدن از دشمن، تکلیف‌محوری، عزت نفس، ترویج اخلاق‌مداری، دوراندیشی، تابع خدا، شایسته‌سالاری، مشورت‌گرایی، آراستگی ظاهری، مردمی بودن، ساده‌زیستی.
یوسفی و اکبری (۱۳۹۶)	کیفی: تحلیل محتوا	مشارکت‌جویی، داشتن سلامت جسمانی، سخاوتمندی، بصیرت و آگاهی، توکل بر خدا، با صلابت و شجاع، ارزش‌مداری، مسئولیت‌پذیری، عدالت‌طلبی، توجه به کسب علم و دانش، تقوآمداری، پرهیز از دنیاگرایی، قانون‌گرایی، نوآور و خلاق و داشتن اعتماد به نفس.
شهبازی سلطانی و صلواتیان (۱۳۹۶)	کیفی: فراتحلیل	خدامحوری، دین‌مداری، اخلاق‌مداری، بصیرت و آگاهی، تصمیم‌گیری بر مبنای خرد، شایستگی و شایسته‌سالاری، سعه صدر، اعتماد به نفس، تعهد، نظم و قانون‌گرایی، مدیر بودن.
موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶)	ترکیبی: مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و دلفی خبرگان	دوری از گناه، لزوم توجه به تقوا، صداقت، رفتار صالح، سخاوتمندی، امانتداری، وفاداری، توجه به آخرت، ترس از خداوند متعال، توجه به حلال و حرام و خدامحوری.
زین‌الدینی (۱۳۹۶)	کیفی: تحلیل محتوا	اخلاص، توکل به خدا، ایمان، تقوا، معنویت‌گرایی، تعهد، اعتماد به نفس، شایسته‌سالاری، تخصص، قانونمندی، مشارکت‌پذیری.
تاجمیر ریاحی و همکاران (۱۳۹۶)	کیفی: تحلیل محتوا	خدامحوری، معادشناسی، سعه صدر، ادب، امانتداری، صبر و استقامت، خوش خلقی، خیرخواهی، شجاعت، صداقت، وفای به عهد، بصیرت، مسئولیت‌پذیری، گذشت و مدارا، قردانی، مثبت‌اندیشی، مدارا و رفق، شکرگزاری، عدالت‌محوری.

پژوهشگر (ان)	رویکرد روش شناختی	شاخص‌های مورد تأکید در پژوهش‌های مدیریت اسلامی
اصلی‌پور (۱۳۹۶)	کیفی: مصاحبه نیمه‌ساختاریافته	دین‌محوری، عمل صالح، تکلیف‌مداری، وفای به عهد، امانتداری، تعهد و پاسخگویی.
عارف‌نژاد (۱۳۹۶)	ترکیبی: مصاحبه و دلفی خبرگان	ارزش‌مداری، امانتداری، پرهیز از رانت‌خواری، تلاش و پشتکار، تعهد، تقوا، حسن تدبیر، راستگویی، شرح صدر، مهارت و تخصص، قانونمندی، عدالت‌طلبی، وجدان‌کاری.

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول شماره ۲ شاخص‌هایی که بیشترین فراوانی را در بین پژوهش‌های مدیریت اسلامی به خود اختصاص داده‌اند و بیشترین تأکید بر روی آنها بوده است، در جدول شماره ۲ به نمایش درآمده است.

جدول ۳: شاخص‌های مهم و کلیدی و پرتکرار مدیریت اسلامی به همراه نمونه پژوهش‌ها

شاخص	نمونه پژوهش‌ها
اخلاق‌مداری	اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷): ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸): چاوشی (۱۳۸۸): مشرف‌جوادی و ابوطالبی (۱۳۹۰): فرزندی و همکاران (۱۳۹۲): قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲): رفیعی و همکاران (۱۳۹۲): حجازی‌فر (۱۳۹۵): اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱): چاوشی (۱۳۸۸): رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲): رفیعی و همکاران (۱۳۹۲): عزیزآبادی و همکاران (۱۳۹۵): احمدی و همکاران (۱۳۹۵): لطیفی و همکاران (۱۳۹۵): تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶): شهبازی سلطانیان و صلواتیان (۱۳۹۶).
دینداری و خدامحوری	میرحسینی (۱۳۸۰): موسی‌زاده و عدلی (۱۳۸۸): عنترت دوست (۱۳۸۹): احمدی و همکاران (۱۳۹۰): فرزندی و همکاران (۱۳۹۲): چابکی و همکاران (۱۳۹۴): معینی و همکاران (۱۳۹۴): عرب‌اسدی و احمدی (۱۳۹۵): رحمتی و همکاران (۱۳۹۵): لطیفی و همکاران (۱۳۹۵): شهبازی سلطانیان و صلواتیان (۱۳۹۶): اصلی‌پور (۱۳۹۶): تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶): یوسفی و اکبری (۱۳۹۶): موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶): زین‌الدینی (۱۳۹۶).
عدالت‌طلبی	بهارستان (۱۳۸۳): تدبیری (۱۳۸۸): ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸): مشرف‌جوادی و ابوطالبی (۱۳۹۰): رضایی و بهمنی (۱۳۹۲): قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲): آقامحمدی (۱۳۹۳): معینی و همکاران (۱۳۹۴): نورمحمدی و نیک معین (۱۳۹۴): قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۵): یوسفی و اکبری (۱۳۹۶): تاجمیر ریاحی و همکاران (۱۳۹۶): عارف‌نژاد (۱۳۹۶).
نرم‌خویی و رفتار نیکو	اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷): تدبیری (۱۳۸۸): حیدری (۱۳۸۹): ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸): علیمردانی (۱۳۹۰): اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱): فرزندی و همکاران (۱۳۹۲): رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲): آقامحمدی (۱۳۹۳): نورمحمدی و نیک معین (۱۳۹۴): عرب‌اسدی و احمدی (۱۳۹۵): باقری کنی و محمدی (۱۳۹۵): تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶).
سعه صدر	تدبیری (۱۳۸۸): حیدری (۱۳۸۹): نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲): فرزندی و همکاران (۱۳۹۲): حاجیان و همکاران (۱۳۹۲): آقامحمدی (۱۳۹۳): چابکی و همکاران (۱۳۹۴): نورمحمدی و نیک معین (۱۳۹۴): شهبازی سلطانیان و صلواتیان (۱۳۹۶): تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶): عارف‌نژاد (۱۳۹۶).
تقوی	چاوشی (۱۳۸۸): ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸): قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲): علیمردانی (۱۳۹۰): دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۴): قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۵): لطیفی و همکاران (۱۳۹۵): یوسفی و اکبری (۱۳۹۶): موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶): زین‌الدینی (۱۳۹۶): عارف‌نژاد (۱۳۹۶).
تدبیر و اندیشه‌ورزی	میرحسینی (۱۳۸۰): عنترت دوست (۱۳۸۹): رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲): حاجیان و همکاران (۱۳۹۲): نورمحمدی و نیک معین (۱۳۹۴): دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۴): احمدی و همکاران (۱۳۹۵): لطیفی و همکاران (۱۳۹۵): عارف‌نژاد (۱۳۹۶): شهبازی سلطانیان و صلواتیان (۱۳۹۶).

شاخص	نمونه پژوهش‌ها
صداقت	اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷)؛ ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)؛ چاوشی (۱۳۸۸)؛ نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)؛ فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)؛ رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲)؛ موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶)؛ تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶).
تواضع و فروتنی	میرحسینی (۱۳۸۰)؛ اجتهادی و شاه‌طلبی (۱۳۸۷)؛ تدبیری (۱۳۸۸)؛ اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱)؛ فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)؛ علیمردانی (۱۳۹۰)؛ باقری کنی و محمدی (۱۳۹۵).
شجاعت	نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)؛ حاجیان و همکاران (۱۳۹۲)؛ فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)؛ دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۴)؛ لطیفی و همکاران (۱۳۹۵)؛ یوسفی و اکبری (۱۳۹۶)؛ تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶).
ساده‌زیستی	چاوشی (۱۳۸۸)؛ ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)؛ اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱)؛ رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲)؛ عرب اسدی و احمدی (۱۳۹۵)؛ احمدی و همکاران (۱۳۹۵)؛ لطیفی و همکاران (۱۳۹۵).
تخصص‌گرایی	ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)؛ گرگانی (۱۳۹۰)؛ آقامحمدی (۱۳۹۳)؛ گنجعلی و همکاران (۱۳۹۲)؛ حجازی‌فر (۱۳۹۵)؛ زین‌الدینی (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶).
امانتداری	نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)؛ قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲)؛ قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۵)؛ موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶)؛ اصلی‌پور (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶)؛ تاجمیر و ریاحی (۱۳۹۶).
بخشش	ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)؛ تدبیری (۱۳۸۸)؛ اسماعیلی و یوسف‌زاده (۱۳۹۱)؛ رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲)؛ حاجیان و همکاران (۱۳۹۲)؛ باقری کنی و محمدی (۱۳۹۵).
مشورت و همفکری	علیمردانی (۱۳۹۰)؛ فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)؛ چابکی و همکاران (۱۳۹۴)؛ نورمحمدی و نیک‌معین (۱۳۹۴)؛ عرب اسدی و احمدی (۱۳۹۵)؛ زین‌الدینی (۱۳۹۶).
قانون‌گرایی	نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)؛ نورمحمدی و نیک‌معین (۱۳۹۴)؛ یوسفی و اکبری (۱۳۹۶)؛ شهپازی سلطانیان و صلواتیان (۱۳۹۶)؛ زین‌الدینی (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶).
شایسته‌سالاری	تدبیری (۱۳۸۸)؛ گرگانی (۱۳۹۰)؛ احمدی و همکاران (۱۳۹۵)؛ لطیفی و همکاران (۱۳۹۵)؛ زین‌الدینی (۱۳۹۶).

همان‌گونه که در جدول شماره ۳ نمایان است، مهم‌ترین شاخص‌های مدیریت اسلامی بر مبنای فراوانی آنها در تحقیقات مختلف به این شرح است: اخلاق‌مداری، دینداری و خدامحوری، عدالت‌طلبی، نرم‌خویی و رفتار نیکو، سعه صدر، تقوی، تدبیر و اندیشه‌ورزی، صداقت، تواضع و فروتنی، شجاعت، ساده‌زیستی، تخصص‌گرایی، امانتداری، بخشش، مشورت و همفکری، قانون‌گرایی، شایسته‌سالاری.

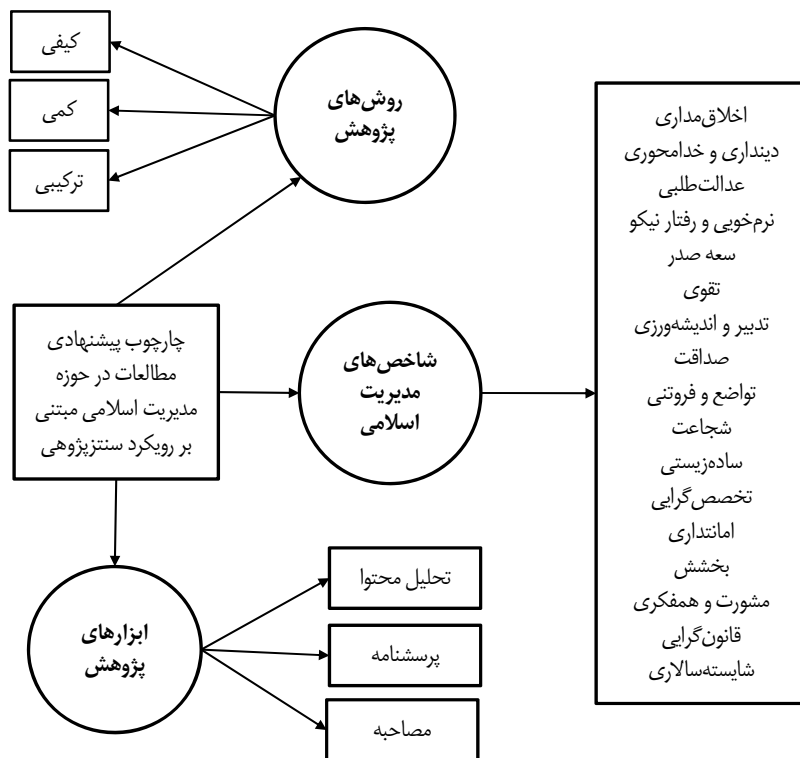
سؤال ۲. پرکاربردترین روش‌های مورد استفاده پژوهشگران در پژوهش‌های مدیریت اسلامی کدامند؟
برای پاسخ به این پرسش ۴۳ مقاله تحقیقی و پژوهشی مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول شماره ۳ به نمایش درآمده است.

جدول ۴: پرکاربردترین روش در پژوهش‌های مدیریت اسلامی به همراه نمونه پژوهش‌ها

نمونه‌های پژوهش	رویکرد روش‌شناختی
اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷)؛ نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۲)؛ حاجیان و همکاران (۱۳۹۲)؛ فرزندی و همکاران (۱۳۹۲)؛ آقامحمدی (۱۳۹۳).	کمی
میرحسینی (۱۳۸۰)؛ بهارستان (۱۳۸۳)؛ اجتهادی و شاه‌طالبی (۱۳۸۷)؛ تدبیری (۱۳۸۸)؛ موسوی‌زاده و عدلی (۱۳۸۸)؛ ربی‌پور و صمدی‌وند (۱۳۸۸)؛ چاوشی (۱۳۸۸)؛ عترت‌دوست (۱۳۸۹)؛ حیدری (۱۳۸۹)؛ گرگانی (۱۳۹۰)؛ مشرف‌جوادی و ابوطالبی (۱۳۹۰)؛ اسماعیلی و	کیفی

نمونه‌های پژوهش	رویکرد روش شناختی
یوسفزاده (۱۳۹۱)؛ نیک‌پور (۱۳۹۲)؛ رفیعی و بهمنی (۱۳۹۲)؛ علیمردانی (۱۳۹۰)؛ رفیعی (۱۳۹۲)؛ معینی (۱۳۹۴)؛ چابکی و همکاران (۱۳۹۴)؛ دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۴)؛ نورمحمدی و نیک معین (۱۳۹۴)؛ علیانسب (۱۳۹۴)؛ عرب اسدی و احمدی (۱۳۹۵)؛ آقامحمدی (۱۳۹۵)؛ عزیزآبادی و همکاران (۱۳۹۵)؛ حجازی‌فر (۱۳۹۵)؛ رحمتی و همکاران (۱۳۹۵)؛ احمدی و همکاران (۱۳۹۵)؛ باقری کنی و محمدی (۱۳۹۵)؛ قاسمی و سرپریناه (۱۳۹۵)؛ لطیفی و همکاران (۱۳۹۵)؛ شهبازی سلطانی و صلواتیان (۱۳۹۶)؛ موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶)؛ یوسفی و اکبری (۱۳۹۶)؛ اصلی‌پور (۱۳۹۶)؛ زین‌الدینی (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶).	
قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۲)؛ قربان‌نژاد و عیسی‌خانی (۱۳۹۵)؛ قاسمی و سرپریناه (۱۳۹۵)؛ موسوی داوودی و همکاران (۱۳۹۶)؛ عارف‌نژاد (۱۳۹۶).	ترکیبی

همان‌گونه که در جدول شماره ۴ نمایان است، مهم‌ترین رویکرد روش شناختی در پژوهش‌های مدیریت اسلامی استفاده از رویکرد کیفی بوده است. به نظر می‌رسد که رویکرد ترکیبی یا آمیخته می‌تواند به‌عنوان بهترین رویکرد مورد استفاده قرار بگیرد؛ چراکه رویکرد ترکیبی می‌تواند ضعف هر دو روش کمی و کیفی را پوشش دهد.

شکل ۵: شاخص‌های مدیریت اسلامی مبتنی بر رویکرد سنتز پژوهی

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، ارائه چارچوبی از شاخص‌ها، ابزارها و روش‌های مدیریت اسلامی مبتنی بر رویکرد سنتز پژوهی بوده است. در بخش مبانی نظری ابتدا تعاریفی از مدیریت و مدیریت اسلامی از دیدگاه صاحب‌نظران و نویسندگان ارائه گردید. سپس در پیشینه پژوهشی از تعداد ۴۳ مقاله که به صورت هدفمند انتخاب شده بودند برای تحلیل شاخص‌ها، ابزارها و روش‌های مدیریت اسلامی استفاده گردید که از جمله ویژگی‌های مهم مقالات این بود که در مجلات معتبر و توسط افراد دانشگاهی منتشر شده است.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر و با استفاده از روش سنتز پژوهی و بررسی مقالات مرتبط در زمینه پژوهش‌های مدیریت اسلامی تعداد ۴۳ مقاله شناسایی گردید. در این تعداد مقالات که به صورت هدفمند انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند ۱۷ مؤلفه کلیدی و مهم مدیریت اسلامی در انتخاب مدیران که بیشترین فراوانی را در بین مقالات داشتند، شناسایی که عبارتند از:

– اخلاق‌مداری: قرآن کریم محور دعوت پیامبران را عموماً و حضرت محمد ﷺ را خصوصاً تربیت و تکمیل فضائل اخلاقی و ایمانی قرار داده است (سبحانی‌نژاد و رضایی فریمانی، ۱۳۹۰). از منظر حضرت علی (علیه‌السلام)، آنچه مایه برتری آدمیان و سبب والایی شأن است، کرامت اخلاقی است و این کرامت‌ها در اداره امور نقشی اساسی دارد.

– دینداری و خدامحوری: ویژگی نخست یک مدیر اسلامی موحد بودن و ایمان وی به قادر یکتاست، در نظام اسلامی مدیریت‌ها به کسانی واگذار می‌شود که در بعد اندیشه و عمل، اسلام را قبول داشته باشند و این‌گونه انسان‌ها را با اوصاف و عناوینی همچون صالحین، متقین، قاسطین، مخلصین، محسنین و مطهرین می‌شناسیم (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۴۷).

– عدالت‌طلبی: در برخی از آیات قرآن کریم راجع به بعثت همه انبیای الهی اقامه قسط و اجرای عدالت به‌عنوان یکی از اهداف عالی و اولیه عنوان شده است. اقامه مردم بر قسط و عدل، یک جریان ملازم با سیاست و اعمال حکومت است و از این آیات شریفه نمی‌توان صرفاً ترغیب و توصیه اخلاقی در جهت عدالت را برداشت نمود. توجه به این مقصود در شکل سیاسی صدر اسلام و حکومت نبی اکرم ﷺ در بالاترین حد خودنمایی می‌کند. گذشته از آیاتی که در قرآن کریم به نحو عام، در مذمت ظلم و ظالمین و تعریض بر ضد آنان و ستایش عدالت است، شخص رسول اکرم ﷺ در همه ابعاد قرآن مجسم و عینی می‌باشد و مرام و زندگی او علی‌الدوام قرآنی است. همچنین اهتمام به حمایت مظلومان در تاریخ زندگی آن حضرت حتی در دوران پیش از بعثت و جریان حلف‌الفضول بر کسی که کمترین اطلاعی از تاریخ داشته باشد، مخفی نیست (میرحسینی، ۱۳۸۵، ص ۷۲). یکی از راه‌های اثربخشی و نفوذ مدیران در درون زیردستان،

عملکرد عادلانه آنها می‌باشد (نبوی، ۱۳۸۶، ص ۲۲۲). هرگاه مدیر عادلانه رفتار کند، زیردستان دستورات او را با دل و جان خواهند پذیرفت.

– **نرمخویی و رفتار نیکو:** محبت و حسن خلق یکی از اصول اخلاقی اجتماعی است که تأثیر شگرفی در پیوند دل‌های مردم دارد. این اصل مهم و اساسی، یکی از ابزارهای لازم و ضروری برای مدیریت و رهبری است. مدیر برای اینکه بتواند دیگران را خوب به کار گیرد، باید برای افراد تحت مدیریت خود جاذبه داشته باشد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله نمونه برجسته رهبر و مدیری است که از نفوذ عمیقی در میان مردم برخوردار بود و در اعماق دل مردم نفوذ داشت و با همین جاذبه توانست مردمی تندخو، بداخلاق و پراکنده را به خود جلب کرده و از آنها امتی متحد و نمونه بسازد. از نظر قرآن کریم عمده‌ترین جاذبه و نفوذ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله محبت و ملامت حضرت نسبت به مردم بود: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»^۱ پس به موجب لطف و رحمت الهی، با آنان نرمخو و نرم‌دل شدم، و اگر تندخو و سخت‌دل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند. بدون شک مدیر موفق کسی است که با محبت و حسن خلق و صمیمیت با همه عناصر و نیروها رفتار کند (حیدری، ۱۳۹۰، ص ۲۷).

– **سعه صدر:** حضرت موسی علیه السلام هنگامی که برای هدایت انسان‌ها مبعوث می‌شود و دنیایی از مشکلات و درگیری‌ها را در مقابل خود می‌بیند، دست به دعا برمی‌دارد و اولین درخواست او از خداوند متعال شرح صدر است: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»^۲ پروردگارا سینه مرا گشاده دار. حضرت موسی علیه السلام می‌داند که انجام دادن این مسئولیت بزرگ پیش از هر چیزی نیاز به شرح صدر دارد. اهمیت شرح یا سعه صدر در حدی است که علی علیه السلام آن را ابزار ریاست بر شمرده‌اند. بدیهی است بدون آن ابزار انجام مسئولیت و رهبری شدنی نیست. «اله الرئاسه الصدر» ابزار ریاست سعه صدر است. یا در جایی دیگر می‌فرماید: «انما الحليم من اذا اودى صبر و اذا ظلم غفر» بردبار کسی است که اگر آزار و اذیت شد، صبر کند و اگر به او ستم شد ببخشد (نبوی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷).

– **تقوی:** تقوا در ادبیات دینی یک کنترل درونی و معیار و ملاک ایمان به شمار می‌آید و کرامت انسانی و امتیازها در جامعه اسلامی براساس تقوا سنجیده می‌شود (قاسمی و سرپریناه، ۱۳۹۵، ص ۵۵). خداوند متعال در سوره اعراف، آیه ۹۶ نزول برکات را منوط به راه تقوا و کنترل نفس انسان دانسته است. در سوره طلاق آیه ۴ نیز می‌فرماید: توشه جمع کنید و بهترین توشه پرهیزگاری است. در سوره بقره آیه ۱۹۷ نیز می‌فرماید: بهترین شما با تقواترین شماست.

– **تدبیر و اندیشه‌ورزی و بصیرت:** نبود بینش و آگاهی در مورد کارهایی که انسان انجام می‌دهد، به خصوص اعمال فردی و اجتماعی، حائز اهمیت فوق‌العاده بوده و در صورت نبود بینش

۱. آل‌عمران، ۱۵۹.

۲. طه، ۲۵.

کافی مخصوصاً در برهه‌های حساس زندگی، آدمی را تا مرحله افتادن در پرتگاه‌ها و خروج از صراط مستقیم الهی پیش می‌برد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: کور آن نیست که چشمش نابینا باشد، بلکه کور واقعی آن کسی است که دیده بصیرتش کور باشد (گودرزی و طهماسبی، ۱۳۹۱، ص ۷۳). حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند: به راه‌های چپ و راست رفتند، و راه ضلالت و گمراهی را پیمودند، و راه روشن هدایت را گذاشتند (سیدرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۱۵۰). با این تفاسیر، داشتن بصیرت و دوراندیشی یکی از شایستگی‌ها و ویژگی‌های کلیدی مدیران در حال حاضر می‌باشد و مدیرانی که از این اصل مهم به دور باشند در فضای کنونی راه به جایی نخواهند برد.

— صداقت: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به امین معروف و به صداقت و درستکاری بین مردم مشهور بودند و مردم را از جهل و خرافه‌گرایی و علاقه نابجا بر حذر می‌داشتند. در حالی که اگر هر سیاستمداری بود با شعار «هدف وسیله را توجیه می‌کند» از این تصور و فکر غلط مردم سوءاستفاده می‌کرد و علاقه ناروای آنان را می‌ستود (فروزنده و نوایی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۷۱).

— تواضع و فروتنی: در آیات و روایات بسیاری نسبت به تواضع و فروتنی صحبت شده است. حضرت علی علیه السلام در خطبه ۵ نهج البلاغه می‌فرمایند: ای مردم... تاج‌های برتری جویی را از سر بنهید. حضرت در جایی دیگری می‌فرماید: تاج تواضع بر سر نهید و خودبرتربینی را زیر پا افکنید. حلقه‌های زنجیر تکبر را از گردن فرونهدید (خطبه ۱۹۲).

— شجاعت: یکی از ویژگی‌های رهبر و مدیر شجاعت و قاطعیت است. عده‌ای در صدر اسلام خدمت رسول اکرم صلی الله علیه و آله رفتند و گفتند ما به تو ایمان می‌آوریم به شرط اینکه بت‌ها را عبادت کنیم، نماز نخوانیم. اما حضرت صلی الله علیه و آله نپذیرفت؛ زیرا حاضر نبودند حتی به قیمت زیاد شدن پیروان بخشی از آموزه‌های مکتب اسلام آسیب ببینند (فروزنده و نوایی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۷۱).

— ساده‌زیستی: مدیر باید تلاش کند سطح زندگی اش معقول و منطقی باشد و هر قدر زندگی اش، به پایین‌ترین زیردستانش شباهت بیشتری داشته باشد مشکلات کمتری در ارتباط با زیردستان خواهد داشت (اسماعیلی و یوسف‌زاده، ۱۳۹۱، ص ۱۳۹). زندگی ساده و بی‌آلایش حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام می‌تواند الگوی بسیار خوبی برای مسئولان باشد.

— تخصص‌گرایی: فردی که قرار است در مقام مدیریت قرار گیرد، باید آموزش‌ها و مهارت‌ها و صلاحیت‌های علمی لازم را کسب کرده باشد وگرنه مدیریت وی در واقع جلوس بر کرسی خیانت خواهد بود. با تأملی بر داستان حضرت یوسف علیه السلام ظرافت مطلب بیشتر نمایان می‌شود. آنگاه که به‌عنوان خزائن سرزمین مصر انتخاب گردید و با درایت خود مصر را از هلاکت و نابودی نجات داد (حیدری، ۱۳۹۰، ص ۲۲).

— **امانتداری:** در رابطه با امانتداری که از ویژگی‌های برجسته مدیریت اسلامی است، سفارش‌های زیادی شده است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: فریب نماز و روزه مردم را نخورید؛ زیرا آدمی گاه چنان به نماز و روزه خو می‌کند که اگر آنها را ترک گوید، احساس ترس می‌کند. بلکه آنها را به راستگویی و امانتداری بیازماید (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲ به نقل از دهقانی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۲۰).

— **عفو و بخشش:** خداوند در این باره به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) به‌عنوان رهبر جامعه اسلامی در سوره آل عمران آیه ۱۵۹ می‌فرماید: رحمت خدا تو را با خلق، مهربان و خوشخوی گردانید و اگر تندخو و سخت‌دل بودی، مردم از پیرامون تو متفرق می‌شدند. پس چون امت به نادانی درباره تو بد کنند، از آنها درگذر و از خدا بر آنها طلب آمرزش کن.

— **مشورت‌طلبی:** مشورت در زندگی سیاسی نظامی و حکومتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به‌عنوان اصلی تربیتی مورد توجه قرار داشته و نمونه‌های بسیاری از مشورت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با مسلمانان در تاریخ ثبت است تا جایی که مورخان و مفسران اسلامی کثرت مشاوره را از خصایص و سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) برشمرده‌اند. مشورت با دیگران در مسند حکومت و مدیریت اسلامی به معنای نقص فکری در اموری که آگاهی به آن از حوزه اطلاعات مدیر خارج است، نیست؛ زیرا پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با وجود اینکه خود عقل کل بوده‌اند و از طریق وحی به منبع لایزال علم و قدرت خداوند ارتباط داشتند در امور ساده و جزئی نیز با دیگران مشورت می‌کردند که رمز و راز چنین عملکردی را باید در همان جنبه‌های سیره تربیتی رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) جستجو کرد (نورمحمدی و نیک معین، ۱۳۹۴، ص ۱۵۴). خداوند متعال در سوره آل عمران آیه ۱۵۹ بر مسئله مهم مشورت و همفکری تأکید جدی داشته‌اند.

— **قانون‌گرایی:** یکی از اهداف تربیت سیاسی و اجتماعی، تقویت روحیه قانون‌پذیری به جای قانون‌گریزی و خودمحوری است. اینکه هر فرد بتواند به دور از از سلیقه و منافع شخصی، قانون را آن‌گونه که هست و نه آن‌گونه که می‌خواهد گردن نهد (کریمی، ۱۳۸۸). در قرآن کریم خداوند متعال بارها و بارها در آیات متعددی (طه، ۵۰؛ اعلی، ۳؛ بقره، ۲۱۳؛ نساء، ۱۶۵؛ اعراف، ۲۹؛ نحل، ۹۰؛ مدثر، ۳۶ و اسراء، ۹) به نظم و انضباط و قانونمندی و رعایت آن تأکید فراوان داشته‌اند.

— **شایسته‌سالاری:** شایسته‌سالاری امری پسندیده نزد عقل و فطرت، و همچنین مورد تأیید مسلک‌های مختلف است. مکتب اسلام نیز به‌عنوان کامل‌ترین مکتب توحیدی در این زمینه نکات قابل توجهی را مطرح می‌کند. اصولاً سنت الهی بر این است که به هیچ‌کس جز براساس شایستگی لازم، مسئولیتی را نمی‌دهد. رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در این زمینه می‌فرماید: کسی که کارگزاری را برای مسلمانان بگمارد در حالی که می‌داند در میان آنها کسی هست که از او شایسته‌تر و عالم‌تر است، او به خدا و رسولش و همه مسلمانان خیانت ورزیده است (نورمحمدی و نیک معین، ۱۳۹۴، ص ۱۴۶). سؤال

اصلی براساس فرمایش حضرت عَلَيْهِ السَّلَام این است که چه تعداد و درصد از مدیران ما در سازمان‌ها براساس شایستگی و معیارهای موجود که در بالا به آن اشاره گردید، انتخاب و انتصاب می‌شوند؟ از دیگر نتایج پژوهش حاضر می‌توان به روش‌های مورد استفاده محققان در حوزه پژوهش‌های مدیریت اسلامی در تحقیقات مورد بررسی اشاره کرد. در بخش روش‌ها، روش‌های کیفی از سوی محققان بیشتر مورد استفاده واقع شده است و روش کمی و ترکیبی کمتر در پژوهش‌های محققان نمود یافته است. این در حالی است که امروز بر همگان مشخص است که استفاده از روش‌های ترکیبی به این دلیل که زوایای مختلفی را در حوزه پژوهش می‌پیماید بر روش‌های تک‌بعدی ارجحیت دارد.

منابع

✽ قرآن کریم.

۱. آقامحمدی، جواد (۱۳۹۵)، «صلاحیت‌های لازم برای مدیران به منظور تصدی پست‌های مدیریتی در نظام اسلامی با تأکید بر آیات و روایات»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال ششم، ش ۱، ص ۷۷-۹۶.
۲. آقامحمدی، جواد (۱۳۹۳)، «بررسی توجه به جایگاه شاخصه‌های مدیریت اسلامی در انتخاب مدیران مدارس»، دو فصلنامه اسلام و مدیریت، سال سوم، ش ۶، ص ۷-۲۶.
۳. ابراهیمی، محمدحسین (۱۳۷۹)، مدیریت اسلامی، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۴. اجتهادی، مصطفی و بدری شاه‌طالبی (۱۳۸۷)، «مؤلفه‌های رهبری مبتنی بر ارزش‌ها و ارائه چارچوبی مناسب برای ارتقای این رویکرد در دانشگاه آزاد اسلامی»، دانش و پژوهش در علوم تربیتی، ش ۱۹، ص ۱-۲۲.
۵. احمدی، سیدعلی اکبر و همکاران (۱۳۹۵)، «طراحی الگوی مدیریت علوی برای تربیت مدیران ارشد نظام جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۳۲، ص ۷۷-۱۰۷.
۶. اصلی‌پور، حسین (۱۳۹۶)، «تبیین ابعاد و مؤلفه‌های الگوی مدیریت جهادی مبتنی بر رویکرد نظریه داده بنیاد»، پژوهش‌های مدیریت انتظامی، سال دوازدهم، ش ۳، ص ۴۲۷-۴۵۰.
۷. اسماعیلی، رفیع‌الدین و حسن یوسف‌زاده (۱۳۹۱)، «اصل مردم‌داری در مدیریت اسلامی و معیارهای آن»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، ش ۴، ص ۱۳۱-۱۴۷.
۸. باقری‌کنی، مصباح‌الهدی و مهدی محمدی (۱۳۹۵)، «مؤلفه‌های مدیریت ارتباط با مشتری از دیدگاه اسلام»، مدیریت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۱، ص ۱۰۵-۱۲۹.
۹. بهارستان، جلیل (۱۳۸۳)، مطالعه تطبیقی مدیریت اسلامی و مدیریت رایج، مدرس علوم انسانی، ص ۲-۳۷.
۱۰. تاجمیر ریاحی، جواد؛ علی صفری و نصرالله شاملی (۱۳۹۶)، «تبیین ابعاد رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه‌های نهج‌البلاغه»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۲، ص ۹۳-۱۱۳.

۱۱. تدبیری، سیروس (۱۳۸۸)، «ویژگی‌های مدیریت مؤسسات آموزشی در رویکرد اسلامی»، فصلنامه علوم اسلامی، سال چهارم، ش ۱۶، ص ۲-۱۹.
۱۲. چابکی، ام‌البنین؛ فاطمه خادمی و عشرت صادقی (۱۳۹۴)، «بازشناسی عوامل رهبری حضرت موسی با تأکید بر سوره طه»، مدیریت اسلامی، سال بیست و سوم، ش ۱، ص ۱۵۱-۱۸۱.
۱۳. چاوشی، سیدکاظم (۱۳۸۸)، «بررسی رویکردهای نظری به مدیریت اسلامی»، فصلنامه پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآنی، سال اول، ش ۲، ص ۴۳-۵۳.
۱۴. حاجیان، طالب و همکاران (۱۳۹۲)، «بررسی رابطه میان ابعاد مدیریت اسلامی و رفتار شهروندی سازمانی در بین کارکنان علوم پزشکی اصفهان»، اسلام و مدیریت، سال دوم، ش ۳، ص ۱۴۱-۱۶۰.
۱۵. حجازی‌فر، سعید (۱۳۹۵)، «رویکردها و منظومه پژوهشی مطالعات مدیریت اسلامی»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۱، ص ۵۷-۸۹.
۱۶. حیدری، غلام‌حسین (۱۳۹۰)، «چرا رویکرد مدیریت قرآنی در جامعه نهادینه نمی‌شود؟»، فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی، سال دوم، ص ۱۹-۳۶.
۱۷. حیدری، غلام‌حسین (۱۳۸۹)، «الگوهای مدیریت در قرآن و اسلام»، تحقیقات مدیریت آموزشی، ش ۳، ص ۱۳-۳۰.
۱۸. دانایی‌فرد، حسن؛ مصباح‌الهدی باقری‌کنی و سعید حجازی‌فر (۱۳۹۴)، «شناسایی مؤلفه‌های سازمان‌های فضیلت‌محور و جهادی»، مدیریت اسلامی، سال بیست و سوم، ش ۴، ص ۴۵-۷۱.
۱۹. سیدرضی (۱۳۷۹)، نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: نشر مشرقین.
۲۰. دهقانی، مرضیه؛ فاطمه سلیمانی دره‌باغی و محدثه فرجی، «مطالعه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی-اسلامی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، سال پنجم، ش ۹، ص ۲-۳۱.
۲۱. ربی‌پور، محمدعلی و منوچهر صمدی‌وند (۱۳۸۸)، «سیاست مدیریتی و ویژگی مدیران در نهج‌البلاغه»، فصلنامه فراسوی مدیریت، سال دوم، ش ۸، ص ۱۱۹-۱۴۰.
۲۲. رحمتی، محمدحسین؛ حسین خنیفر و ابراهیم کتابی (۱۳۹۵)، «الگوی رهبری امام حسین (علیه‌السلام) در قیام عاشورا»، مدیریت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۳، ص ۱۲۹-۱۴۵.
۲۳. رضائیان، علی (۱۳۹۵)، اصول مدیریت، تهران: انتشارات سمت.

۲۴. رفیعی، مجتبی و اکبر بهمنی (۱۳۹۲)، «شناسایی عوامل مؤثر بر رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی»، مدیریت سازمان‌های دولتی، سال اول، ش ۵، ص ۱۱۹-۱۴۰.
۲۵. رفیعی، مجتبی و همکاران (۱۳۹۲)، «رهبری اخلاقی، ثمره پارادایم مدیریت اسلامی»، پژوهشنامه اخلاق، سال ششم، ش ۲۰، ص ۴۹-۷۶.
۲۶. زین الدینی، مجید (۱۳۹۶)، «مدیریت و فرماندهی در نیروهای مسلح از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۳، ص ۱۶۳-۱۸۹.
۲۷. سبحانی‌نژاد، مهدی و رضایی فریمانی (۱۳۹۰)، «ماهیت تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی . پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی»، سال نوزدهم، دوره جدید، ش ۱۳، ص ۹-۳۳.
۲۸. سرمدی، محمدرضا (۱۳۸۵)، مدیریت اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
۲۹. شهبازی سلطانی، محمد و سیاوش صلواتیان (۱۳۹۶)، «شناسایی ویژگی‌های معرف مدیر جهادی به روش فراترکیب»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۱، ص ۱۹۹-۲۳۰.
۳۰. طلائی، ابراهیم و حمیده بزرگ (۱۳۹۴)، «تبیین ضرورت تربیت اوان کودکی مبتنی بر سنتز پژوهی شواهد تجربی معاصر»، فصلنامه تعلیم و تربیت، ش ۳، ص ۹۱-۱۱۸.
۳۱. عارف‌نژاد، محسن (۱۳۹۶)، «شناسایی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های شایستگی مدیران مدارس با تأکید بر مدیریت اسلامی»، مدیریت مدرسه، دوره پنجم، ش ۱، ص ۱۵۱-۱۷۲.
۳۲. عبدلی، سمانه و نسرین محمدحسینی (۱۳۹۴)، «سنتز پژوهشی مؤلفه‌ها، ابزارها و روش‌های به کار رفته در ارزشیابی یادگیری الکترونیکی»، مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، سال پنجم، ش ۹، ص ۱۵۳-۱۷۲.
۳۳. عترت دوست، محمد (۱۳۸۹)، «جایگاه برنامه‌ریزی در مدیریت اسلامی از منظر آیات و روایات»، توسعه انسانی پلیس، سال هفتم، ش ۳۳، ص ۱۰۷-۱۲۶.
۳۴. عرب اسدی، حسین و علی اکبر احمدی (۱۳۹۵)، «واکاوی عناصر اصلی تربیت مدیران ارشد در الگوی حکومتی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)»، مدیریت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۲، ص ۳۵-۷۵.
۳۵. عزیزآبادی، ابوالفضل؛ سعید مرتضوی، و محمدعلی انصاری اول (۱۳۹۵)، «مدخلی بر ویژگی‌های رهبری اخلاقی در نهج البلاغه»، مدیریت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۴، ص ۱۱-۴۱.

۳۶. عسگریان، مصطفی (۱۳۷۰)، مدیریت اسلامی، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه تربیت معلم تهران.
۳۷. علیانسیب، سیدحسین (۱۳۹۴)، «شیوه پیامبر اکرم در مدیریت روانی جامعه اسلامی»، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، سال نهم، ش ۱۶، ص ۵۵-۷۸.
۳۸. علیمردانی، اکرم (۱۳۹۰)، «مدیریت اسلامی و ارتباط آن با تعلیم و تربیت»، فصلنامه توسعه، سال ششم، ش ۲۲، ص ۸۴-۱۰۸.
۳۹. فرزندی، عباسعلی؛ حسین صفری و اله بخش روشن روان (۱۳۹۲)، «بررسی توانایی‌های مدیریتی و ویژگی‌های فردی مورد نیاز مدیران فرهنگی»، مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال دوم، ش ۱، ص ۲۱-۴۶.
۴۰. فروزنده، لطف‌الله و افتخارالسادات نوایی‌نژاد (۱۳۹۰)، گزیده نکات مدیریتی نهج البلاغه، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.
۴۱. قاسمی، حمیدرضا و حسین سریرپناه (۱۳۹۵)، «الگوی برای شناسایی مؤلفه‌های تقوای سازمانی از دیدگاه اسلام»، اسلام و مدیریت، سال پنجم، ش ۱۰، ص ۵۳-۶۹.
۴۲. قربان‌نژاد، پریسا و احمد عیسی‌خانی (۱۳۹۵)، «طراحی مدل شایستگی مدیران دانشگاهی براساس الگوهای اسلامی»، مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال پنجم، ش ۱، ص ۳۷-۴۸.
۴۳. _____ (۱۳۹۲)، «الگوی شایستگی مدیران براساس نهج البلاغه امام علی»، فصلنامه مدیریت توسعه و تحول، ش ۱۵، ص ۱۷-۲۲.
۴۴. کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۸)، تعلیم و تربیت به کجا می‌رود؟ از ناکجا به هر کجا، تهران: انتشارات عابد.
۴۵. گرگانی، تقی (۱۳۹۰)، «نقش‌ها و وظایف و ویژگی‌های مدیر در آینه مدیریت قرآن با نگرشی بر جزءهای ۷ تا ۹ قرآن کریم و تأسی از نهج البلاغه»، فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی، سال دوم، ص ۷۵-۹۰.
۴۶. گودرزی، عباس و کتاب علی طهماسبی (۱۳۹۱)، «نقش بصیرت در پرورش نظامی»، نشریه امنیت‌پژوهی، دوره یازدهم، ش ۳۷، ص ۵۵-۸۷.
۴۷. گنجعلی، اسدالله؛ مرتضی تیموریان و محمد عبدالحسین‌زاده (۱۳۹۲)، «بررسی معیارهای شایستگی در قرآن»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال سوم، ش ۱، پاییز، ص ۹۱-۱۱۴.

۴۸. لطیفی، میثم؛ بهارک منصوری و محمد عبدالحسین‌زاده (۱۳۹۵)، «شناسایی و تبیین اصول مدیریت در سیره امام حسین (علیه السلام) و دلالت‌های آن برای دانش مدیریت»، مدیریت اسلامی، سال بیست و چهارم، ش ۳، ص ۱۳-۴۱.
۴۹. مشرف جوادی، محمدحسین و محمد مهدی ابوطالبی (۱۳۹۰)، «بررسی شاخص‌های عدالت سازمانی در نهج البلاغه با تأکید بر فرمان امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر»، مدیریت اسلامی، سال نوزدهم، ش ۱، ص ۱۱-۳۶.
۵۰. معینی، منصوره و همکاران (۱۳۹۴)، «اصول مدیریت براساس الگوی اسلامی-ایرانی با تکیه بر نظریات خواجه نظام الملک طوسی»، مدیریت اسلامی، سال بیست و سوم، ش ۱، ص ۸۳-۱۰۳.
۵۱. موسی‌زاده، زهره و مریم عدلی (۱۳۸۸)، «معیارهای انتخاب و انتصاب مدیران با رویکرد شایسته‌گزینی در نهج البلاغه»، فصلنامه اندیشه مدیریت، سال سوم، ش ۱، ص ۱۰۳-۱۳۲.
۵۲. موسوی داوودی، سید مهدی و همکاران (۱۳۹۶)، «ارزیابی میدانی الگوی ارزش‌های سازمانی مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۱، ص ۹۱-۱۲۱.
۵۳. میرحسینی، سیداحمد (۱۳۸۰)، «مؤلفه‌های اساسی در مدیریت دینی»، فرهنگ مدیریت، سال چهارم، ش ۱۳، ص ۶۵-۸۲.
۵۴. نبوی، محمدحسن (۱۳۸۶)، مدیریت اسلامی، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۵۵. نجاری، رضا (۱۳۹۶)، مبانی مدیریت اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.
۵۶. نورمحمدی، محمدرضا و جواد نیک معین (۱۳۹۴)، «معیارهای شایستگی مدیران با استفاده از رهنمودهای امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه»، اسلام و مدیریت، سال چهارم، ش ۷، ص ۵۹-۱۳۹.
۵۷. نیک‌پور، امین و همکاران (۱۳۹۲)، «بررسی رابطه بین انتخاب کارکنان براساس معیارهای اسلامی و اثربخشی سازمانی در سازمان‌های دولتی شهر کرمان» مدیریت اسلامی، سال بیست و یکم، ش ۱، ص ۱۶۹-۱۹۲.
۵۸. یوسفی، رسول و بهرام اکبری (۱۳۹۶)، «تبیین بایسته‌های مدیران سیاسی مبتنی بر رهیافت مدیریت جهادی»، مدیریت اسلامی، سال بیست و پنجم، ش ۲، ص ۶۵-۹۲.
۵۹. میرحسینی، سیداحمد (۱۳۸۵)، «مؤلفه‌های اساسی در مدیریت دینی»، فرهنگ مدیریت، سال چهارم، ش ۱۳، ص ۶۵-۸۲.

60. Carlise, H. M. (1990), Management Essentials, concepts for productivity and innovation. Prantice hall.
61. Griffin, R.W.(1996), Management: Annotated Instructors Manual. Boston. Houghton Mifflin Company.
62. Pringle, peter and et all. (1995), Electronic management . local press.
63. Robbins,S.P; Judge,T.A. (2009), Organizational Behavior. New Jersey: Prentice Hall.